

УДК 338.43:346.544.42

О. В. Лапін,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

В. П. Фрідріф,

студент, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ISO СЕРІЙ 9000 ТА 14000, НАССР (ХАССП) І ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ НА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

A. Lapin,

PhD in Economic, associate docent, assistant docent of management of foreign and innovation, Odessa National Polytechnic University, Odessa

V. Fridrif,

student, Odessa National Polytechnic University, Odessa

IMPLEMENTATION OF ISO 9000 AND ISO 14000, HACCP AND THE FORMATION
OF THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS ON AGRICULTURAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Проаналізовано впровадження системи менеджменту якості на засадах міжнародних стандартів ISO 9000 та 1400, НАССР (ХАССП) в аграрних підприємствах України. Представлено базові вимоги існуючих українських стандартів та положення міжнародних стандартів ISO 9001, ISO 9004, ISO 14001, НАССР (ХАССП). Розроблено основні принципи формування систем менеджменту якості аграрних підприємств, запропоновано методичний підхід до розробки та впровадження систем менеджменту якості у аграрних підприємствах. Виконана оцінка витрат підприємства, частоти та розміру кожної категорії витрат. Представлено впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів на прикладі сім принципів НАССР (ХАССП), які представляють узагальнене формулювання вимог. Проаналізовано систему управління безпечністю харчових продуктів на базі концепції НАССР (ХАССП) та переваги, що надає цей міжнародний стандарт.

Analyzed the implementation of quality management system based on international standards ISO 9000 and 1400, HACCP in agricultural enterprises in Ukraine. Presents the basic requirements of the existing Ukrainian standards and provisions of the international standards ISO 9001, ISO 9004, ISO 14001, HACCP. Developed the basic principles of quality management systems of agricultural enterprises, methodical approach to the development and implementation of quality management systems in agricultural enterprises. Estimated costs of the enterprise, the frequency and size of each category of expenditure. Presented by the introduction of food safety management on the example of the seven principles of HACCP, which represent a generalized formulation requirements. The system of food safety management based on concept HACCP (HACCP) and the benefits of providing this international standard.

Ключові слова: аграрне підприємство, міжнародні стандарти ISO 9000/1400, НАССР (ХАССП), система менеджменту якості.

Key words: agrarian enterprise, international standards ISO 9000/1400, HACCP, quality management system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливість розробки та реалізації системи менеджменту якості та впровадження міжнародних стандартів на аграрних підприємствах України зумовлена необхідністю створення сприятливих умов для розвитку аграрного ви-

робництва, впровадження наукоємних технологій у галузі, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції на світовому ринку в умовах фінансово-економічної кризи та забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств та продовольчої безпеки держави.

При запровадженні українських стандартів ДСТУ ISO 9001-2001 і ДСТУ 1400-2001 забезпечується вихід аграрної продукції на міжнародні ринки, сталий розвиток підприємства, а також підвищення конкурентоспроможності. На жаль, сертифікація систем управління якістю в Україні ще не достатньо популярна. Ринок ЄС є захищеним від небажаного імпорту за допомогою стандартів ISO, але, незважаючи на це, українські аграрні підприємства впроваджують системи управління якістю з підтвердженням сертифікатом ISO-9000/1400. Необхідно проаналізувати чинники, що сприяють прискоренню цих процесів на аграрних підприємствах України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем системного управління якістю аграрних підприємств України присвячені праці відомих вітчизняних вчених: А.І. Боженка і О.Й. Гутта, В.П. Галушка, О.Д. Гудзинського, Й.С. Завадського, І.Г. Венецького, А.М. Довжина, А.М. Должанського, П.Я. Калити, В.І. Кривощогова, В.О. Мозолюка, О.І. Момота, С.К. Фомічова, І.І. Чайки, М.І. Шаповала та інших.

Дані питання також досліджували відомі зарубіжні вчені: М. Трейс, К. Р. Макконнелл і С.А. Брю, Дж. Роберт Крейг Е. Демінг, Д. Джуран, К. Ісікава, Т. Конті, Ф. Кросбі, Г. Тагучі, А. Фейгенбаум, Д. Харрінгтон, О.В. Глічев, В.В. Єфімов, С.Д. Ільєнкова, О.М. Карпенко, М.Г. Круглов, В.А. Лапідус, І.І. Мазур, В.Ю. Огвоздін, В.В. Окрепілов та багато інших.

На більшості аграрних підприємствах України фактично відсутній системний підхід до управління якістю і екологічною діяльністю, а проблема розробки та впровадження систем менеджменту якості, що відповідають вимогам міжнародних стандартів ISO серій 9000 і 14000, є досить актуальною та потребує подальших досліджень.

Завданням даної статті є: аналіз впровадження систем менеджменту якості і екологічного менеджменту на засадах міжнародних стандартів ISO серій 9000 та 14001, НАССР (ХАССП) на вітчизняних аграрних підприємствах; теоретичне обґрунтування методичних рекомендацій щодо формування інтегрованої системи менеджменту якості на основі міжнародних стандартів менеджменту якості аграрного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Якість продукції є одним з найважливіших засобів конкурентної боротьби, завоювання і утримання позицій на ринку. Управління якістю є базовою частиною виробничого процесу і спрямоване не тільки на виявлення дефектів, але і на формування високих споживчих властивостей продукції в процесі її виготовлення. Реалізація принципів і механізмів стандартизації, метрології, сертифікації та менеджменту якості сприяє прискоренню процесу ефективного реформування аграрної економіки та інтеграції України в світову спільноту. У вирішенні цих питань, практично всі розвинені країни вступили в новий етап, який характеризується розвитком інтегрованих систем менеджменту якості (ІСМК), заснованих на системах менеджменту якості (СМЯ).

Ми погоджуємося з думкою П.Я. Калити, вченого у сфері менеджменту якості, який підкреслює у своїй книзі "Главное звено", що в останні роки на державному рівні, в бізнесі, серед експертів активно обговорюють проблеми конкурентоспроможності підприємств і економіки, які обумовлені ризиками, пов'язаними з інтеграцією України до СОТ, створенням зони вільної торгівлі з країнами ЄС, гармонізацією українських законів і стандартів з міжнародними і т.п. Сутність цих ризиків полягає у тому, що українські виробники можуть бути витиснені з внутрішніх і зовнішніх ринків через їх низький рівень конкурентоспроможності [9, с. 34].

Ми поділяємо також погляди П.Я. Калити, що агропродовольчі підприємства є наразі у зоні ризику витиснення з внутрішніх та зовнішніх ринків через низький рівень ділової досконалості [9, с. 79].

На нашу думку, якість є найефективнішим засобом задоволення вимог споживачів і одночасно з цим — зниження витрат виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції. Перед кожним господарюючим на ринку суб'єктом, які вирішили впровадити у себе систему управління якістю, зазвичай постає питання про вибір найбільш прийнятної моделі. При цьому в основному розглядаються дві базові: а) система управління якістю та безпекою харчових продуктів на основі принципів НАССР (ХАССП) і б) система менеджменту якості (СМЯ), побудована на основі міжнародного стандарту ISO 9001-1400 або його українського аналога ДСТУ ISO 9001-1400.

СМЯ на базі МС ІСО серії 9000 направлена на задоволення встановлених і передбачуваних вимог споживачів і завдяки закладеному в її основу процесного підходу, передбачає упорядкування всієї системи управління підприємством. СМК охоплює всі стадії життєвого циклу харчової продукції. Є необхідним також відзначити, що стандарти ІСО серії 9000, вимагають при розробці СМЯ підприємства ідентифікації усіх функціонуючих там взаємопов'язаних процесів і розробки методів і засобів управління ними, які повинні приводити до постійного підвищення результативності процесів. Ця вимога стандартів поширюється також і на процеси управління (стратегічне планування, фінансовий менеджмент та ін.), і на підтримуючі виробництво процеси (технічне обслуговування обладнання, підготовка персоналу та ін.).

Ми погоджуємося з висновками Завадського, на підставі його досліджень, що ті галузеві підприємства, які припускають розробку за стандартом ISO 9001: 2000, будуть змушені відповідно до вимог розділів 7 і 8 цього стандарту, розробляти свою систему проведення моніторингу та вимірювань критичних значень параметрів, контрольованих по ходу технологічних процесів, а також систему моніторингу та вимірювань параметрів готової продукції [7, с. 112]. Ця система дуже нагадує нам систему НАССР (ХАССП). Її основна мета — забезпечення впевненості споживача і самого виготовлювача в безпеці продукції. Система менеджменту якості підприємства агропродовольчого сектора економіки, побудована на базі МС ІСО серії 9000, не може не включати в себе систему НАССР (ХАССП). При цьому в документації системи якості може ніде і не фігурувати посилання на застосування системи НАССР (ХАССП). Але розроблена для підприємства система моніторингу і вимірювань продукції і процесів, в обов'язковому порядку повинна включати в себе аналіз та ідентифікацію всіх існуючих небезпечних факторів. Встановлення критичних контрольних точок на всіх етапах виробничого процесу, а також здійснення необхідних вимірювань значень контрольованих параметрів в цих точках і ініціювання коригувальних дій у випадках, якщо виявляються критичні відхилення від встановлених меж значень цих параметрів. Тому СМЯ підприємства, побудована на базі МС ІСО серії 9000, на наш погляд, повинна бути завжди інтегрована з системою НАССР (ХАССП).

Також ми беремо до уваги дослідження Л. Віткіна, що для розробки і впровадження СМЯ, як правило, потрібні великі часові витрати (від одного до двох років). Тому керівництво господарюючого суб'єкта перед початком робіт по проектуванню системи якості свого підприємства повинно прийняти рішення про поетапну розробку СМЯ, на першому етапі якої протягом чотирьох — шести місяців розробляється і впроваджується у виробництво система НАССР (ХАССП).

Для розроблення та впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів необхідно реалізувати сім принципів НАССР (ХАССП), які представляють узагальнене формулювання вимог:

Принцип № 1.

Провести аналіз небезпечних чинників.

Принцип № 2.

Визначити критичні точки керування (КТК).

Принцип № 3.

Установити критичну (-і) межу (-і).

Принцип № 4.

Установити систему моніторингу КТК.

Принцип № 5.

Установити коригувальну дію, яку буде виконано, коли моніторинг покаже, що конкретна КТК перебуває поза керуванням.

Принцип № 6.

Установити процедури перевіряння для підтвердження того, що система НАССР (ХАССП) функціонує результативно.

Принцип № 7.

Установити порядок документування всіх процедур та ведення протоколів, доречних до цих принципів та їх застосування [2, с. 28].

Запровадження системи управління безпечністю харчових продуктів на базі концепції НАССР(ХАССП) надає підприємству змогу:

— гарантувати випуск безпечної продукції за рахунок систематичного контролю на всіх стадіях виробництва;

— належним чином керувати всіма небезпечними чинниками, які загрожують безпечності харчових продуктів — запобігати, усувати чи мінімізувати їх;

— гарантувати, що харчові продукти є безпечними на момент їх споживання в їжу;

— забезпечити належні гігієнічні умови виробництва у відповідності з міжнародними нормами;

— демонструвати відповідність застосовним законодавчим та нормативним вимогам щодо безпечності харчових продуктів;

— укріпити довіру споживачів, замовників та органів нагляду до продукції, що виробляється та підвищити імідж підприємства;

— розширити мережу споживачів продукції та вийти на закордонні ринки;

— підвищити відповідальність персоналу за випуск безпечної продукції та забезпечити розуміння всіма робітниками підприємства першорядної важливості аспектів безпечності продукції.

Теоретично для заводу, який вже дотримується всіх національних норм, упровадження НАССР (ХАССП) є справою відносно простою та недорогою. Особливо якщо засоби виробництва розроблялися таким чином, щоб мінімізувати перехресне забруднення. У такому разі підприємство зазвичай не потребує жодних капітальних реконструкцій. Крім того, якщо завод додержується належної практики виробництва (GMP) та/або належної практики гігієни (GHP), витрати на реалізацію програм передумов будуть відносно малими.

Але на практиці більшість засобів виробництва не відповідають існуючим нормам. Економічно підприємствам більш вигідно сплатити штраф (або дати хабара), ніж інвестувати в належний контроль та управління якістю.

В Україні, так само як і в інших країнах, витрати на програми-передумови є найбільшою статтею витрат на впровадження НАССР (ХАССП). У середньому для підприємства переробної галузі, очікувана повна вартість цих програм складає близько 250 000 грн. (\$31 250). Проте ці витрати можуть бути набагато більшими, якщо підприємство потребує капітального будівництва або реконструкції будівель, створення стаціонарних пунктів збору або закупки сучасного лабораторного обладнання. Загалом розробка та впровадження НАССР (ХАССП) складається з низки недорогих заходів, наприклад, з розробки документації, формування команди НАССР (ХАССП) і проведення регулярних зустрічей та навчання персоналу. Очікувана вартість цих заходів складає близько 45 000 — 50 000 грн. (\$5600 — \$6350) і є подібною для усіх обраних секторів. Проте ця вартість може бути більшою, якщо залучені іноземні консультанти.

Так само як і витрати на розробку та впровадження НАССР (ХАССП), операційні витрати є порівняно невеликими. Прогнозовані щорічні операційні витрати підприємства складають близько 50 000 грн. (\$6250) і залежать від кількості критичних точок контролю (КТК), визначених за планом НАССР (ХАССП).

Операційні витрати, як правило, скорочуються приблизно на 10 % після першого року та, іноді, ще на 5 % після другого року. Це відбувається завдяки скороченню кількості КТК та навчанню працівників. Для переробного підприємства операційні витрати будуть більшими, оскільки там більше працівників потребують навчання.

Загалом прогнозована вартість упровадження НАССР (ХАССП) на підприємстві в Україні відповідає вартості в інших країнах, що розвиваються, і, зазвичай, є меншою, ніж у країнах із розвинутою економікою (наприклад у США). Найбільша стаття витрат — витрати на упровадження на підприємстві програм, що створюють необхідні передумови.

Найголовніша вигода, пов'язана з упровадженням НАССР (ХАССП), — доступ до нових роздрібних мереж і супермаркетів, масове впровадження НАССР (ХАССП) могло б удвічі збільшити продажі на ринку.

Зростання продажів згадується як основна причина впровадження НАССР (ХАССП) на вітчизняних підприємствах.

Вищі ціни та більша прибутковість часто є іншою важливою спонукою до впровадження НАССР (ХАССП). Також привабливість експортних ринків є однією з найголовніших вигід від упровадження систем управління безпечністю харчових продуктів, заснованих на НАССР (ХАССП).

Інші вигоди включають зменшення частотності сертифікації, нижчу страхову вартість, поліпшення контролю та загального управління процесом виробництва.

Відповідальність за шкоду, заподіяну хворобами, спричиненими продуктами харчування, не вважається впливовим чинником витрат і вигід від запровадження НАССР (ХАССП) для підприємств в Україні. Проте економія витрат завдяки ранньому виявленню небезпечних (наприклад заражених) продуктів може бути істотною порівняно з пізнім виявленням або поверненням і повторною переробкою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Необхідність впровадження міжнародних стандартів викликана такими факторами організаційного та економічного порядку, як — вдосконалення державних систем стандартизації та сертифікації та приведення їх у відповідність до міжнародних вимог. Виробництвом аграрної продукції в Україні сьогодні займаються не тільки великі агропромислові структури, але також і середні товаровиробники та селянські фермерські господарства, чий вклад в обсяг виробленої валової продукції щороку зростає в середньому на 7%. Зерновий бізнес є одним із стратегічних найважливіших секторів агропромислового комплексу України.

Аграрні підприємства, які не мають на даний момент міжнародних сертифікатів не конкурентоспроможні на ринку агропромислової продукції і частка ринку, яку вони займають, може значно знизитись у найближчі роки.

Отже, впровадження систем управління якістю за міжнародними стандартами надає конкурентоспроможні переваги підприємствам на внутрішніх ринках і дає змогу вийти на зовнішні ринки. Тема впровадження систем управління якістю за міжнародними стандартами є актуальною та специфічною для окремих галузей, тому вимагає більш досконалого дослідження.

Література:

1. Бичківський Р. Управління якістю: навч. посібник. — Львів, 2000 — 458 с.
2. Боженко А.І., Гутта О.Й. Управління якістю, основи стандартизації та сертифікації продукції: навч. посібник. — Львів, 2001. — 322 с.
3. Віткін А. Світовий досвід упровадження та сертифікації систем управління/А. Віткін // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2010. — № 2.
4. DSTU ISO 9000-2001 "Системи управління якістю. Основні положення та словник". — К., 2001.
5. DSTU ISO 9001-2001 "Системи управління якістю. Вимоги". — К., 2001.
6. DSTU ISO 9004-2001 "Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності". — К., 2001.
7. Завадський Й.С. Проектування системи управління та менеджменту: [практикум] / [Й.С. Завадський, О.Д. Гудзинський та ін.]; За ред. Й.С. Завадського. — К.: Урожай, 2004 — 208 с.

8. Источник: <http://5fan.info/polatyatybewujgmer.html>

9. Калита П.Я. Главное звено. Деловая лирика и публицистика / П.Я. Калита. Издание пятое, дополненное. — К.: Украинская ассоциация качества, 2011. — 220 с.

10. Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування: DSTU ISO 14001:2006 — [Чинний від 2006-05-15]. — К.: Держспоживстандарт України, 2006. — 26 с. — (Національний стандарт України).

References:

1. Bychkivs'kyj, R. (2000), Upravlinnia iakistiu [Quality Management], L'viv, Ukraine.
 2. Bozhenko, L.I. and Hutta, O.J. (2001), Upravlinnia iakistiu, osnovy standartyzatsii ta sertyfikatsii produktsii [Quality management, fundamentals of standardization and certification], L'viv, Ukraine.
 3. Vitkin, L. (2010), "International experience of implementation and certification of management systems", Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, iakist', vol. 2.
 4. DSTU (2001), ISO 9000-2001 "Systemy upravlinnia iakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk" [DSTU ISO 9000-2001 "Quality Management Systems. The main provisions and glossary"], Kyiv, Ukraine.
 5. DSTU (2001), ISO 9000-2001 "Systemy upravlinnia iakistiu. Vymohy" [DSTU ISO 9000-2001 "Quality Management Systems. Requirements"], Kyiv, Ukraine.
 6. DSTU (2001), ISO 9000-2001 "Systemy upravlinnia iakistiu. Nastanovy schodo polipshennia diial'nosti" [DSTU ISO 9000-2001 "Quality Management Systems. Guidelines for improving activity"], Kyiv, Ukraine.
 7. Zavads'kyj, J.S. (2004), Proektuvannia systemy upravlinnia ta menedzhmentu [Design of Systems of Control and Management], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.
 8. Levchenko, L.S. (2014), "Application information technology in use of land resources to optimize enterprise", available at: <http://5fan.info/polatyatybewujgmer.html> (Accessed 28 Oct 2014).
 9. Kalyta, P.Ya. (2011), Hlavnoe zveno. Delovaia lyryka y publitsystyka [The main link. Business lyrics and journalism], Ukraynskaia assotsyatsiia kachestva, Kyiv, Ukraine.
 10. Derzhspozhivstandart (2006), Systemy ekolohichnoho keruvannia. Vymohy ta nastanovy schodo zastosuvannia: DSTU ISO 14001:2006 [Environmental Management Systems. Requirements and guidelines for use, of ISO 14001:2006] Derzhspozhivstandart Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.